

УДК 94(477.83)“1916”

Л 18

Ірина ЛОЗИНСЬКА

**ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОГО
ВОЄННОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА
У ГАЛИЧИНІ У 1916 р.**

У статті на основі архівних матеріалів висвітлюється утворення та діяльність у Галичині влітку 1916 р. російського воєнного генерал-губернаторства. Досліджено організацію управління Галичиною, охарактеризовано основні напрями діяльності російської адміністрації та ставлення українців галицького краю до російської окупаційної влади, російської державної, соціально-економічної й національно-релігійної політики.

Ключові слова: *Перша світова війна, воєнне генерал-губернаторство, Галичина, Росія, Австро-Угорщина, окупація.*

У нових суспільно-політичних умовах, які склалися на рубежі ХХ – ХХІ ст., вітчизняна наукова думка, що відмовилася від застарілих догм, веде активний пошук щодо всієї палітри суспільно-політичних, національно-визвольних, культурно-релігійних та інших проблем, пов'язаних з періодом Першої світової війни.

Актуальність дослідження військової проблематики визначається масштабністю подій світового конфлікту, впливу його на подальший розвиток світу і, передовсім, європейських народів. Одним із напрямів вивчення цієї проблеми є дослідження історії російських військових генерал-губернаторств у Галичині в період Першої світової війни. Комплексне дослідження теми дасть змогу краще з'ясувати зміст російської окупаційної влади в Галичині, ставлення керівників Австро-Угорщини і Росії до царського населення Галичини та використання української карти у цьому імперському конфлікті.

© Лозинська Ірина, 2010

Водночас дослідження передбачає висвітлення ставлення українців галицького краю до російської військової адміністрації, російської державної, соціально-економічної й національно-релігійної політики.

Новітні дослідження в українській історіографії водночас показують, що Перша світова війна вплинула на прискорення процесу формування української модерної нації, коли український етнос, розділений кордоном між Російською та Австро-Угорською монархіями, піднявся на новий рівень національної консолідації, власного державотворення, а “українське питання” стало однією з проблем європейського устрою і нової конструкції повоєнної Європи. Передовсім сучасну українську історіографію теми складають роботи, які охоплюють загальну проблематику історії Першої світової війни. В.М.Литвин подає періодизацію війни, а також в контексті війни розглядає проблему української революції [6]. Л.Є.Дещинський висвітлює українську тематику воєнного періоду в міжнародному аспекті [2], а О.С.Кучик аналізує взаємовідносини України з країнами Антанти [5]. В роботах М.Литвина, К.Науменка охарактеризовано національний військовий потенціал [7]. В.Ф.Солдатенко, Ю.Павленко, Ю.Храмов, О.С.Рубльов, О.П.Реєнт, В.Ф.Верстюк зосереджують увагу на військових та національно-революційних процесах періоду Першої світової війни та української революції [11], [8], [9], [1].

Метою статті є проаналізувати утворення Тимчасового військового генерал-губернаторства у 1916 р., в час повторного зайняття Галичини російською армією, та висвітлити зміст його роботи.

За час евакуації російських установ зі Східної Галичини штаб тимчасового військового генерал-губернаторства разом з генерал-губернатором Г.О.Бобринським переїхали до Києва. Формально апарат генерал-губернаторства не був розформований і продовжував працювати в Києві до своєї ліквідації 25 серпня 1915 р. наказом Верховного головнокомандуючого. Але, незважаючи на це, питання про управління Східною Галичиною остаточно не було знято. Г.О.Бобринський запропонував

створити комісію для вироблення нового положення управління Галичиною, в якому передбачалося врахувати допущені помилки. Дозвіл було надано [XIV].

У листопаді 1915 р. була створена комісія, в яку увійшли службовці військового генерал-губернаторства, представники дипломатичної канцелярії при Ставці, декілька громадських діячів. Завдання комісії в широкому значенні слова полягали в тому, щоби “виправити помилки в управлінні під час першого зайняття нами Галичини і при цьому відновити престиж російської влади в найширшому розумінні” [I]. Конкретніші завдання комісії зводилися до перегляду попереднього “Положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, а також вирішення завдань, пов’язаних з поверненням галицьких біженців на батьківщину і поліпшенням їхнього становища в час перебування у Росії [I].

“Положення про управління окупованими територіями Австро-Угорщини”, затверджене в серпні 1914 р., викликало численні нарікання ще у 1914 – 1915 рр. Незадоволення організаційною сферою управління Східною Галичиною поглиблювалося численними прорахунками місцевої цивільної і військової адміністрації. Найбільші помилки попереднього періоду – низький освітній і моральний рівень місцевих чиновників, реформаторські заходи в освіті і віросповіданні – змушували задуматися про необхідність більш оптимальної організації галицького управління. Це питання і почало розроблятися в 1915 р., після відступу російських військ із Галичини.

Робота комісії, зміни принципів управління у Східній Галичині у разі повторного вступу російських військ на її територію прикувала увагу державних і громадських діячів як у Російській імперії, так і за її межами. Основну увагу було зосереджено на вивченні численних помилок, здійснених у Галичині у 1914 – 1915 рр. Очевидні недоліки в організації цивільного управління, у діяльності адміністрації, у кадровій політиці заставляли задуматися над тим, які зміни необхідно внести для того, щоб не повторити подібних помилок у майбутньому.

Особливо хвилювалися польські громадські діячі, яких цікавив майбутній курс російського уряду щодо Східної Галичини.

Серед численних помилок російської адміністрації польський громадський діяч С.Ф.Грабський відзначав: відсутність єдності в управлінні, яке виражалося, по-перше, у тому, що кожний начальник повіту вів свою особисту політику – “один з них проводив на ділі основну думку визвольної війни, інші ж вели політику завойовників”, по-друге, єдність управління порушувалася внаслідок недостатньої свободи дій і повноважень генерал-губернатора і постійного втручання в управління Галичиною незнайомих з місцевими умовами “центральных Петроградських властей і політичних партій” [II]. Очевидно, що записка С.Ф.Грабського відбивала інтереси тільки однієї частини населення Галичини, яка займала там привілейоване становище. Але в записці були і досить об’єктивні зауваження – як, наприклад, про ставлення російських чиновників до Галичини як до російської області.

Зауваження і пропозиції С.Ф.Грабського зустріли різке неприйняття з боку чинів військового генерал-губернаторства, у яких була можливість ознайомитися з її змістом. Г.О.Бобринський з приводу цієї записки зазначав, що “услід за зайняттям Галичини російськими військами, російській військово-адміністративній владі слід уважно відтінити свій погляд на Східну Галичину як на чисто російську область і не даючи ніяких переваг полякам, представити їм ті ж права, що і місцевому російському населенню” [III].

Про необхідність нових принципів в організації управління Галичиною на початку 1916 р. багато писала російська періодична преса. “Ми віримо, що на цей раз не будуть повторені ті помилки галицького управління, які були зроблені в 1914 – 1915 рр. Доки продовжується вперта боротьба, завойовані частини Австрії залишаються передовими позиціями. На цих позиціях уся увага російського управління має бути зосереджена на всемірному сприянні військам, що просуваються, на забезпечені і зміцнені тилу. Завдання політичні, національні, просвітні не повинні зараз відволікати увагу знову створюваної влади”, – писала газета “Киевлянин” [3, 1].

Говорячи про передбачуване введення російського управління у Східній Галичині, “Речь” також відзначала необхідність зміни принципових основ керівництва цієї території. “Якщо ми домагаємося, – писала газета, – зміцнення дружніх почуттів до Росії, якщо державна точка зору владно диктує повну відміну від традиційної українної політики, якщо російська влада повинна в силу свого становища стати вище партійних і національних угруповань, то цим визначається зовсім інше, ніж у минулому році, відношення до мови, церкви і культурних закладів усіх груп населення Галичини і Буковини” [10, 2].

Комісією були внесені окремі зміни в “Положення про управління тимчасово окупованими областями Австро-Угорщини”, прийняті рішення з питань мовної і конфесійної політики в краї. Урядовою мовою в Галичині і далі вважалася російська, а водночас генерал-губернатор міг допустити вживання “місцевих мов, якщо визнає це доцільним” [IV].

Декілька місяців, аж до весни 1916 р., продовжували працю управління галицького генерал-губернаторства і комісія з перегляду “Положення”. Але в кінці лютого 1916 р. у Ставці і в Міністерстві закордонних справ було піднято питання про розформування штату галицького генерал-губернаторства. Співробітники канцелярії і штату колишнього військового генерал-губернатора Галичини, які передбачалося ліквідувати запропонували перетворити названі структури у тимчасовий відділ із галицьких справ при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту. Необхідність подібної реорганізації зумовлювалося тим, що у разі повторного вступу російських військ у Галичину управління може бути доручено новим людям та знову доведеться вивчати край на місці і повторювати попередні помилки [V].

Успіхи російських військ на Західному фронті влітку 1916 р. призвели до того, що Східна Галичина знову була зайнята російськими військами. Повторний вступ російських військ на цю територію в 1916 р. не був таким ефективним, як улітку – восени 1914 р. Уже ніхто не говорив про довгождане возз’єднання єдиного народу, про возз’єднання Русі. Дипломатичний чиновник російського МЗС при Ставці

Верховного головнокомандувача писав із Бердичева 9 липня 1916 р.: “Сумну картину являє зайнята нами частина Галичини, сліди боїв... мало населення... хто говорить, що австрійці відвели, а хто переконує, що просто поховалися, але особисто я думаю, що населення само втікало і в той, і в інший бік. Настрій населення мені не сподобався”. І підсумував: “Побувавши тепер на ділянках, близьких до позиції, я переконався, що від попередньої Галичини (в першу окупацію) і сліду не залишилось” [VI].

Навесні 1916 р. вирішено було повернутися до питання про способи управління Галичиною. Якщо в 1915 р. діяльність комісії для вироблення нового положення управління Галичиною мала доволі абстрактний характер і була розрахована на перспективу, до весни 1916 р. становище стало більш визначеним.

Колишній генерал-губернатор Галичини граф Г.О.Бобринський і дипломатичний представник МЗС Олфер'єв у березні 1916 р. були відряджені у розпорядження головно-командуючого Південно-Західним фронтом генерал-ад'ютанта О.О. Брусилова. Зустрівшись з ним 25 березня 1916 р., вони почули, що у разі успішних дій російських військ на Південно-Західному фронті і повторного заняття Галичини, не можна допустити повторення першої помилки щодо підпорядкованості генерал-губернаторства. Брусилов вважав, що, по-перше, генерал-губернатор Галичини повинен бути більш самостійним, по-друге, підпорядковуватися головнокомандувачеві [VII].

Ще до цієї розмови Олфер'єв приступив до вироблення загальних положень нової схеми управління Галичиною. У своїй записці “Про бажані зміни, стосовно порядку відносин військових властей до потреб мирного населення в місцевостях, що знаходяться в районах діючої армії взагалі, і галичан зокрема”, Олфер'єв писав, що однією із найважливіших проблем в управлінні Галичиною є складність взаємовідносин військових і цивільних властей. На думку Олфер'єва, підпорядковані військовим цивільні власті, були обмежені у своїх діях, позбавлені права та можливості приймати самостійні рішення і вдаватися до важливих заходів, виконуючи виключно військових. Військові власті, в свою чергу, діють виключно в

інтересах армії, інтереси місцевого населення опиняються на останньому місці. Олфер'єв вважав, що головнокомандувач арміями фронту, начальник штабу і головний начальник постачань не можуть приділяти належної уваги цивільним справам. Розв'язати питання Олфер'єв пропонував за рахунок структурних перестановок.

Фактично Олфер'єв пропонував створити проміжну ланку між галицьким військовим генерал-губерна-тором, головнокомандувачем і головним начальником постачання. Нічого принципово нового проєктована Олфер'євим схема в майбутнє управління Галичиною, порівнянні із попереднім періодом не вносила. Створення ще однієї проміжної ланки в управлінні не змінювало складену в 1914 – 1915 рр. систему взаємовідносин цивільного і військового управління Східною Галичиною. Брусилів вважав, що єдино можливий спосіб організації управління Східною Галичиною – це розширення компетенції влади і ліквідація будь-якого втручання в управління зайнятої території.

У листі головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютанта Брусиліва начальнику штабу Верховного головнокомандувача Алексєєву від 6 червня 1916 р. вказувалося, що в “...діяльності військового управління не може бути місця якій-небудь іншій політиці, крім єдиної цілі – підтримання повного спокою в краї і забезпечення арміям повної свободи дій” [XVI]. Але погляд Брусиліва, якого цікавили виключно військові питання, не збігався з позицією чиновників з Міністерства закордонних справ.

У МЗС, безумовно, розуміли, що основним принципом управління завойованими областями до закінчення війни повинно бути не орієнтація на суто політичні цілі, а створення умов, що полегшують військам виконання цих завдань, (зокрема, зміцнення і стабілізація тилу), але при цьому настійно підкреслювали, що все одно зберігається коло питань, які вже в час війни потребують політичних оцінок і рішень на загальнодержавному рівні. До таких питань у Міністерстві закордонних справ відносили українське і єврейське питання.

Водночас зазначали, що, як і раніше, “ніякі послаблення” у боротьбі з проявами українофільства недопустимі. Стосовно євреїв пропонувалося змінити тактику: відмовитися від примусових заходів, оскільки, практиковане у 1915 р. виселення євреїв із прифронтових територій не дало бажаного ефекту, “виявилось нездійсненним і тільки призводило до безладу, що вносив труднощі для військ” [IX]. Тому пропонувалося заборонити повернення біженців з австрійської території, щоб запобігти поверненню євреїв у Східну Галичину.

Крім питань, пов’язаних з організацією і виробленням принципів управління Галичиною, на початку літа 1916 р. слід було розв’язати кадрові питання. Першим генерал-губернатором Галичини був граф Г.О.Бобринський, діяльність якого викликала численні і різноманітні нарікання. Вибір кандидатури на пост генерал-губернатора Галичини, враховуючи проблеми попереднього періоду, був доволі довгим і складним. Єдине, що було очевидним із самого початку – неможливість повторного призначення Г.О.Бобринського. З цього приводу цілком визначено висловився сам імператор. 10 червня 1916 р. генерал Алексєєв телеграфував генералу Брусилову: “Государ імператор у випадку повторного зайняття частини Галичини не вважає можливим призначити генерал-губернатора гр. Бобринського, маючи на увазі необхідність особи твердого характеру, не схильного піддаватися сторонньому впливу” [XV].

Кандидатуру на пост генерал-губернатора паралельно обговорювали в Міністерстві закордонних справ і в Ставці. С.Д.Сазонов 14 червня 1916 р. телеграфував у Ставку: “Вважаю найбільш підходящим для зайняття посади генерал-губернатора Галичини О.В.Кривошеїна, якщо військовий, то С.Д.Євреїнов” [X]. Пропозиція С.Д.Сазонова призначити О.В.Кривошеїна в Галичину не була випадковою. С.Д.Сазонов знав його як доброго тактичного адміністратора, особу, що дотримувалася близьких до нього поглядів на польське питання. Переговори з приводу призначення О.В.Кривошеїна на пост галицького генерал-губернатора вів директор дипломатичної канцелярії у Ставці Верховного головнокомандуючого Н.А.Базилі. Кандидатура О.В.Кривошеїна була відкинута начальником

штабу Верховного головнокомандуючого М.В.Алексєєвим. Єдиним і головним аргументом Алексєєва проти призначення Кривошеїна було те, що останній не був військовим. Н.А.Базилі телеграфував С.Д.Сазонову 15 червня 1916 р.: “Переговорив з начальником штабу. Призначення цивільної особи на посаду генерал-губернатора Галичини виключено, як несумісне з потребами військового управління...” [XI].

С.Д.Сазонов передбачав можливу відмову Ставки саме у зв’язку з тим, що Кривошеїн був цивільним чиновником. Він запропонував Н.А.Базилі узгодити кандидатуру військового (Сазонов назвав крім О.В.Кривошеїна, кандидатуру С.Д.Євреїнова). С.Д.Євреїнов мав досвід роботи у Східній Галичині в 1915 р., зарекомендувавши себе діяльним виконавцем. Наприкінці зими – на початку весни 1915 р. Євреїнов активно критикував діяльність місцевих цивільних властей за “перегини” у віросповідній і мовній політиці. Це дало йому репутацію людини широких державних поглядів. Проти кандидатури С.Д.Євреїнова М.В. Алексєєв не заперечував, але і не підтримав її (“прийняв до відома”, як повідомив Н.А.Базилі). У кінцевому підсумку питання про те, хто займе пост генерал-губернатора Східної Галичини, було вирішено влітку 1916 р. у Ставці Верховного головнокомандуючого. О.О.Брусилів висунув кандидатуру генерал-ад’ютанта Ф.Ф.Трепова. Зі своєю пропозицією Брусилів звернувся безпосередньо до імператора, і вона була прийнята. 3 липня 1916 р. Ф.Ф.Трепов прибув у Ставку [XVII].

У записках великого князя Миколи Михайловича від 23 вересня 1914 р. наводиться оцінка ділових якостей Ф.Ф. Трепова, який був відряджений у Холм для організації евакуації поранених: “Генерал-ад’ютант Федір Трепов, ... бачачи ці безпорядки, які творяться з пораненими та їх евакуацію і, маючи інструкцію очистити місця для майбутніх поранених, зовсім розгубився... цей пан з важною поставою і очима блудного шахрая нічого не розуміє в цій відповідальній справі, але надіється самовпевнено відзначитися на новому поприщі при великій заробітній платі...” [4]. Але оцінку великого князя не можна визнати справедливою хоча б тому, що згадані записки

наповнені переважно негативними і різними характеристиками, очевидним є крайній суб'єктивізм їхнього автора.

Військові власті, які почали відігравати провідну роль в управлінні Східною Галичиною у 1916 р., дотримувалися того, що необхідно “уникати всякої політичної тенденції при управлінні краєм” [XII]. О.О.Брусилів вважав, що в умовах, які склалися у Східній Галичині у 1916 р. можливим є лише суто військове управління, без політики релігійної, шкільної та інших питань, які були важливими у 1914 – 1915 рр., що все населення повинно бути рівним, без різниці національності і релігії [XII]. Подібної позиції дотримувався і начальник штабу генерал-ад'ютант Алексєєв. Такий підхід, здавалося б, повинен був виключити будь-які прояви націоналізму на території Східної Галичини.

Новий генерал-губернатор зайнятих російськими військами областей Австро-Угорщини, генерал-ад'ютант Ф.Ф.Трепов приступив до виконання своїх обов'язків, керуючись саме цими принципами. Проблеми, які стояли перед ним, як перед генерал-губернатором, були, загалом, такими ж, як і в попередній період: організація життя цивільного населення – освіта, суд, постачання продуктами (оскільки врожай 1915 р., в основному загинув) [XIII], запобігання епідеміям.

Отже, військовими властями влітку 1916 р. були вирішені питання організації управління Східною Галичиною. Основні принципи рішення належали О.О.Брусиліву. Незалежно від роботи комісії з вироблення нового положення про управління Галичиною, ним були сформульовані основні підходи до діяльності російських властей у Галичині. Брусилів вважав, що завдання управління тимчасово окупованими територіями Австро-Угорщини в час війни повинне вичерпуватися заходами з організації сприяння військам та підтримкою порядку в тилу і повністю контролюватися військовою владою.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо аналіз діяльності російської окупаційної влади в Галичині у сфері національно-культурно-релігійної політики.

I. Архів зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва, Російська Федерація). (Далі – АЗПРІ). – Ф.135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 223.

II. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 272.

III. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 277.

IV. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 278.

V. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 281 – 285

VI. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 47 – 47 зв.

VII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 3.

VIII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 3.

IX. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 328 – 330.

X. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 300.

XI. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 302.

XII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 191. – Арк. 48.

XIII. АЗПРІ. – Ф. 135. – Оп. 474. – Спр. 159. – Арк. 332.

XIV. Російський державний військово-історичний архів (м. Москва, Російська Федерація). (Далі – РДВІА) – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 4.

XV. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 5.

XVI. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 45.

XVII. РДВІА. – Ф. 2005. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 22.

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К. : Б.в., 1997. – 205 с.

2. Дешинський Л.С., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. – Львів: Світ. – 2001. – 424 с.

3. Киевлянин. – 1916. – № 177

4. Красный архив. – 1931. – № 4 – 5 (47 – 48). – С. 169.

5. Кучик О.С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917 – 1920 рр.). – Львів : Світ, 2001. – 214 с.

6. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914 – 1920). – К. : Генеза, 2003. – 486 с.

7. Литвин М., Науменко К. Збройні Сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адміралаи. – Львів; Харків, 2007. – 305 с.

8. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917 – 1918 рр. – К. : б.в., 1995. – 262 с.

9. Рубльов О.С., Рєєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917 – 1921 рр. // Україна крізь віки. – Т.10. – К. : Альтернативи, 1999. – 319 с.

10. Речь. – 1916. – № 211.

11. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К. : Знання, 1997. – 214 с.

Лозинская Ирина. Организация управления русского военного генерал-губернаторства в Галичине в 1916 г. В статье на основе архивных материалов освещается образование и деятельность в Галичине летом 1916 года русского военного генерал-губернаторства. Исследована организация управления Галичиной, охарактеризованы основные направления деятельности русской администрации и отношение украинцев галичского края к российской оккупационной власти, российской государственной, социально-экономической и национально-религиозной политике.

Ключевые слова: Первая мировая война, военное генерал-губернаторство, Галичина, Россия, Австро-Венгрия, оккупация.

Lozynska Iryna. Management organization of the Russian military governor-general in Galicia in 1916. In the article on the basis of the archived materials education and activity of the Russian military governor-general in Galicia in summer 1916 have been elucidated. The question of management organization in Galicia has been investigated; basic directions of Russian administration activity and attitude of Galician Ukrainians to the Russian occupational state, social-economical and national-religious policy has been characterized.

Key words: World war I, military governor-general, Galicia, Russia, Austria-Hungary, occupation.